

Raguza/Dubrovnik városi jegyzőkönyvei (1395–1397)

*Odluke Dubrovačkih vijeća 1395–1397.
Reformationes Consiliorum Civitatis
Ragusii 1395–1397. Ed. Nella Lonza.
Monumenta historica Ragusina, knj. 10.
HAZU, Zagreb–Dubrovnik, 2011. 456 oldal*

Raguza/Dubrovnik közigazgatási szerveinek, a három városi tanács jegyzőkönyveinek újabb részeit adták ki 2011-ben a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Dubrovniki Történeti Intézetének (*Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku*) gondozásában. A közölt dokumentumok két és fél év eseményeit tartalmazzák, 1395 januárjától 1397 augusztusáig. A Dubrovniki Levéltárban őrzött (II. *Reformationes*, volume 30.) eredeti jegyzőkönyvek alapján az iratokat Nella Lonza rendezte sajtó alá, aki a fent említett történeti intézet munkatársa, és már számos figyelmet érdemlő munkája jelent meg (lásd: www.zavoddbk.org). Többek között részt vett a most bemutatásra kerülő jegyzőkönyvek korábbi éveinek a kiadásában is.¹

A városi jegyzőkönyvek mellett a levéltár bőséges iratanyagot őriz a város múltjából, amelyhez a magyar történelem is kötődik, ezért érdemes felidézni a város középkori történetét. A dél-dalmáciai Raguza/Dubrovnik – a továbbiakban Raguza – városa fontos szárazföldi és tengeri kereskedelmi útvonalak találkozásánál feküdt. Ez a stratégiai elhelyezkedés nemcsak gazdasági, hanem politikai jelentőséget is biztosított a városnak. A 7. században alapított település a 8. századtól kisebb megszakításokkal több

évszázadon át a Bizánci Birodalom része volt, 1205-től pedig adriai kereskedelmi vetélytársához, Velencéhez tartozott. I. Lajos magyar király hadi sikereinek köszönhetően 1358-tól azonban Dalmácia, így Raguza városa is a Magyar Királysághoz került, és egészen 1526-ig magyar fennhatóság alatt virágzott.

Az 1358-ig tartó velencei uralom idején alakultak ki a város közigazgatási intézményei, három tanács: a Nagytanács (*Consilium Maior*), a Szenátus (*Consilium Rogatorum*) és a Kistanács (*Consilium Minor*), melyeknek jegyzőkönyvei évszázadokon át fennmaradtak. A Nagytanács ülésein minden nagykorú raguzai nemes férfi részt vett, ahol törvényt hoztak, tisztségviselőket választottak, továbbá a város mindennapi ügyeit tárgyalták. A Szenátus tagjai diplomáciai ügyeket intéztek, a Kistanács a városi törvények végrehajtó szerveként és a közigazgatás irányítójaként működött. Mindhárom tanács ülésein az elfogadott határozatokat lejegyezték, évekre, hónapokra, napokra lebontva. A szenátusi és a nagytanácsi bejegyzéseknél az elfogadott határozatok mellett az ellenjavaslatokat és a szavazatok számát is megismerhetjük a jegyzőkönyvekből, így a kutató még több információhoz juthat egy-egy döntés, ügy kapcsán.

A magyar történészek számára különösen fontosak lehetnek a jegyzőkönyvek, hiszen Raguza városa 1358-tól 1526-ig a Magyar Királysághoz tartozott, így a határozatok magyar vonatkozású politikai, diplomáciai, gazdasági információkat is tartalmaznak. Úgy vélem, hogy ebben a kötetben a legértékesebbnek azok a bejegyzések bizonyulnak, amelyek Zsigmond magyar király 1396-os, a nikápolyi vereséget követő raguzai látogatásával kapcsolatosak, mivel a magyar szakirodalom többnyire hiányosan

¹ Lásd: *Odluke Dubrovačkih vijeća 1390–1392*. In: Nella Lonza – Zdravko Šundrić (ed.): *Monumenta historica Ragusina*, knj. 6. Zagreb–Dubrovnik, 2005.

vagy egyáltalán nem használja ezeket az adatokat.² Zsigmond magyar király 1396.

² A téma iránti figyelemfelkeltésként, a teljesség igénye nélkül néhány kiadvány a magyar és a horvát szakirodalomból az alábbiakban olvasható. Okmánytár, oklevéltár: Szerk. Mályusz Elemér: *Zsigmondkori Olevéltár I.* 1387–1399. Budapest, 1951. Csak Zsigmond Dalmáciába érkezéséről tudósít; a Tadija Smičiklas szerkesztette okmánytárban (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* JAZU, vol. 18. 1395–1399. Zagreb, 1990.) nincs adat Zsigmond raguzai tartózkodásáról. A raguzai–magyar kapcsolatok okmánytára (Gelcich J. – Thallóczy L.: *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae. Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára.* Budapest, 1887.) hiányosan közöl részleteket a raguzai jegyzőkönyvekből. Magyar feldolgozások: Mályusz Elemér lábjegyzetben említi a király raguzai tartózkodásának idejét, Baán István pedig csak érkezésének napját közli: Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* Budapest, 1984.; Baán István: *Zsigmond és Bizánc kapcsolatai.* In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator, Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437.* Kiállítási katalógus. Budapest, 2006. A magyar király raguzai látogatásáról nem található adat Teke Zsuzsa tanulmányában (Teke Zsuzsa: *Zsigmond és Raguza.* In: Rác György (szerk.): *Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40.* Analecta Mediaevalia III. Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Budapest–Piliscsaba, 2009. 411–445.), sem Bertényi Iván és Szende László közös munkájában (Bertényi Iván – Szende László: *Anjou-királyaink és Zsigmond kora.* Budapest, 2011.). Az itineráriumok kapcsán kettősség figyelhető meg: a harmincas években megjelent mű megadja Zsigmond király raguzai tartózkodásának idejét, de forrás megjelölése nélkül (Sebestyén Béla: *A magyar királyok tartózkodási helyei.* Budapest, 1939.), míg a 2005-ben megjelent itinerárium nem tartalmaz bejegyzést a király raguzai látogatásáról (Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Királyok és királynék itineráriumai.* Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1. Budapest, 2005.). Néhány horvát mű Zsigmond király Raguzába érkezésének körülményeiről:

december 19-én hajnalban három velencei gályán érkezett a Raguzához tartozó Lacroma (Lokrum) szigetéhez. A raguzaiak szívélyesen fogadták a december 21-én a városukba érkező királyt. Nemcsak megfizették a királynak a következő két évre szóló adót, 1000 aranydukátot (az 1358-ban megkötött szerződés szerint évi 500 dukát adóval tartoztak a magyar uralkodónak), hanem további 2000 aranydukátot is adtak a királynak. Zsigmond nevében a velencei gályáknak ellátást biztosítottak, a velencei kapitánynak pedig 80 aranydukátot érő ajándékot szavaztak meg. December 26-án döntöttek arról a Szenátusban, hogy a királynak ajándékoznak egy ereklyét, egy darabot Krisztus lepléből. Zsigmond király december 29-én hagyta el Raguzát, további útjára egy felfegyverzett raguzai gálya is elkísérte Spalatóig (Split).³ Nemcsak ezek az adatok értékesek azonban a korszak magyar kutatói számára, hanem egyéb diplomáciai, kereskedelmi, pénzügyi bejegyzések, valamint a város mindennapjait meghatározó események is, mint például a kalózkodásról, a természeti katasztrófákról vagy a pestisről szóló híradások.

A latin nyelvű jegyzőkönyvek közreadását horvát nyelvű bevezetés előzi meg, melynek angol és olasz verziója is helyet kapott az első oldalakon. A bevezető tájékoztat az 1301-től fennmaradt tanácsi iratok eddigi publikálásának történetéről: az első kötetek még a 19. század végén kerültek kiadásra, a következő a 20. század közepén, míg a legutóbbi, a már említett kiadás 2005-ben jelent meg. Továbbá azt is megtudjuk, hogy három Észak-Itáliából származó kancellár keze nyomát őrzik a jegyzőkönyvek oldalai, emiatt bukannak fel a döntően latin nyelvű

Tadić, Jorjo: *Promet putnika u starom Dubrovniku.* Dubrovnik, 1939.; Dinić-Knežević, Dušana: *Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku.* Novi sad, 1986.; Janeković-Römer, Zdenka: *Okvir slobode.* Zagreb–Dubrovnik, 1999.

³ *Odluke Dubrovačkih vijeća 1395–1397,* 149., 263., 265–267., 367., 392.

bejegyzések között velencei dialektusban írt határozatok is.

A kiadott forrás első felében a Kistanács döntései találhatók, azután a Szenátus, majd a Nagytanács bejegyzései következnek. A Nagytanács határozatai előtt azok rövid kivonata, lényege került lejegyzésre. A Nagytanács iratai után az 1395 januárjától 1397 novemberéig hivatalban lévő rektorok névsora olvasható. A magyar fennhatóság kezdetekor, 1358-ban jelent meg a rektor tisztség, amely a város legelőkelőbb pozíciója volt. A havonta választott tisztségviselő reprezentatív feladatokat látott el.

A rektorok felsorolása után érdekes kivonat következik két és fél év eseményeiből (1395-ből és 1396-ból, valamint az 1397. év néhány hónapjából), a kancellárok által fontosnak tartott eseményekből, például kövek érkezése, természeti katasztrófák (földrengés, vihar), a magyar királyné halálának híre vagy Zsigmond király már említett látogatása 1396 karácsonján.

A mellékletben hat kisebb bejegyzés található, mindegyiknél három nyelven is fel van tüntetve, hogy a jegyzőkönyvek mely

részéhez tartozik. A forrásmunkát név-, hely- és tárgymutató teszi könnyebben használhatóvá, emellett annak a kutatónak is nyújthat hasznos információkat, aki nem kifejezetten ezeket az éveket vizsgálja, hanem a 14. század más évtizedeit. Sok esetben ugyanis a forrásokban felbukkanó nevek, helységek, kifejezések más alakjai, változatai is szerepelnek a mutatókban. A helynevek esetében a mai név is fel tüntetve, amit nagyon hasznosnak találtam más raguzai források kapcsán a Balkán középkori helységeinek beazonosításakor.

Bízom benne, hogy a raguzai városi jegyzőkönyvek kiadása folytatódik a következő években, mivel évente több új kiadvány is megjelenik a Dubrovniki Történeti Intézet kutatóinak tollából. (Az intézet eddig publikált kiadványainak listája megtalálható a bemutatott munka utolsó oldalain).

JUHÁSZ ÁGNES

Egy 16. századi mese és forrásai

Csorba Dávid: Mohács – egy „mesemondó szemével”: emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában. Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2012. (Modus Hodiernus 4.) 180 oldal

A történeti emlékezet szubjektív, a történelem folyamának értelmezését minden esetben az eseményeket megélő emlékező kulturális gyökerei, érdekviszonyai és műveltsége formálják szerves egésszé. Ez a jellegzetesség kiválóan megfogható az alacsony származású, de magát a királyi udvarba küzdő Szerémi György jól ismert művében is. Az 1540-es években megírt *Epistola de perditione regni Hungarorum* (avagy szélesebb körben használt címén a *Magyarország romlásáról*) viszonylag későn, a 19. században vált csak ismertté s lett egyúttal a történészek és irodalomtörténészek vitáinak tárgya. Szerémi művét a kutatás a legtöbb esetben gyanús történeti értékkel rendelkező fabulaként kezelte, amely számos pontatlansága, tárgyi tévedése miatt kordokumentumként, történeti forrásként csak igen nehezen használható fel. Az általános vélemény szerint annál inkább alkalmas művelődéstörténeti, kultúrantropológiai vizsgálatokra: a mű valóságos „késő-középkori rémregény”, hallomások, pletykák, sztereotípiák és rémhírek kusza keveréke, amelyeket az udvari káplán jó írói vénával formált egésszé.

Csorba Dávid esettanulmányokat tartalmazó kismonográfiája ehhez az érzelemtől sem mentes vitához szolgáltat újabb támpontokat. Célja az, hogy Szerémi György művének leginkább 30. és 31. fejezetére (a szávaszentdemeteri ütközetre és előzményeire) fókuszálva vegye vizsgálat alá a kor történetiszemléletét. A mű első részében a vizsgálati módszerek ismertetése mellett kifejti saját véleményét is Szerémi históriájá-

ról: az *Epistolát* az emlékirat kategóriába sorolható „vegyes típusú” munkaként értékeli. Ebben a napló, az emlékirat, a történeti novella elemei keverednek, de a kortörténet korai példájaként is értelmezhető. Szerémi nagyobb részben hallomásélményei, kisebb részben olvasmányai alapján szerkeszti meg leírását saját kora eseményeiről, emellett pedig természetesen a személyes tapasztalás hatása is elő- előbukkan, ami azonban legalább húsz év távlatából már jelentősen torzul. Csorba már a könyv elején hangsúlyozza azt a később részletesebben is kifejtett jellegzetességet, hogy noha az *Epistola* számos motívumot kölcsönöz az Iliászból, a Nagy Sándor-regényből és a Bibliából is, egyik fontos forráscsoportja a szerémségi létben megjelenő szájhagyomány és a népi hiedelemvilág volt. Ebben természetesen nagy szerepet játszik, hogy a többnyelvű Szerémi György ebből a multikulturális, határvidéki közegből származott, annak értékrendjét, attitűdjeit is magában hordozta, s így megközelítése regionálisnak tekinthető. Tárgyi tévedései bőven vannak tehát, de mivel a szerémségi közeget jól ismeri, ezek a tárgyi tévedések mindig egységesek és következetesek. A helyzetet pedig csak tovább színesíti, hogy az említett ismeretanyag a klasszikus skolasztikus egyházi műveltségre rakódott rá udvari papunk esetében.

Szerémi művén a szerző jól alátámasztott megállapítása szerint egyfajta összeesküvés-elmélet vonul végig. Az ország történetének egyik legfontosabb, ám végzetes időszakát megélő emberként önkéntelenül is moralizál: a királyi udvar bennfentesei bűnbakként, az ország elveszejtőiként jelennek meg leírásában. A bukás okai a magyar politikai vezetőréteg hűtlenségében és hataloméhségében, nekik köszönhetően a török veszély elbagatellizálásában és a Magyarországgra érkező németek erkölcsi zül-

löttségében jelennek meg. Persze gyorsan hozzá is tehetjük: a magyar köznemesség körében az idegenellenesség egyáltalán nem volt új keletű fejlemény. Jól mutatja Szerémi véleményét az a pejoratív, gúnyos megközelítésmód, ahogy korának nagyjairól beszámol. A szerinte törtető, félművelt és ravasz emberként számon tartott Bakóczot származására utalva csak a „kerékgyártó” jelzővel és a „törökösség” vádjával illeti, de Szatmári György is megkapja a maga „kalmár”, ahogy Szalkai László is a neki kijáró „varga” jelzőjét. Tomori Pál még inkább előtérbe kerül: ő már nemcsak egyszerűen bűnbak, hanem az a személy, akinek cselekedeteiben a katasztrófa is kódolva van, aki legfontosabb elősegítője az ország bukásának. Nem véletlen, hogy szerepét a bajban hangsúlyozni, a szórványos katonai sikerekben pedig kisebbiteni igyekeznek.

Szerémit a szerző véleménye szerint legjobban Tomori személyiségének kettőssége, „csuhássága” foglalkoztatja. Ennek eredménye a többször hangoztatott „Cseribarád” gúnynev is, amely azonban nem csak az ő munkájában jelenik meg. A negatív megközelítés már csak azért is érdekes, mert a kor forrásai szerint Tomori jó katona, kiváló szervező volt, a pápától levélben pedig még a „vitéz” és „ájtatos” jelzőket is megkapta. Későbbi adatok alapján személye a koraiújkori délvidéki néphagyományban Kapisztrán Jánossal fonódott össze.

Csorba értékelése szerint Szerémi udvari papként alapvetően idegenkedett a szerzetesektől, leginkább a ferencesektől, akiket egyébként a 15. században amúgy is széles körben tudatlannak tartottak. Az *Epistola* szerzője ennél is messzebb megy: kollaboráns viselkedéssel vádolja őket, és ebben a gondolatban megjelenik egy népi hiedelem hatása is, miszerint Szulejmán a ferencesek közé vegyülve kémlelte volna ki Budát. A szerző megállapítása szerint ez a motívum (a nép közé álrühában vegyülő nagyvezér) a közel-keleti folklórból származik, és Mátyással kapcsolatosan balkáni közvetítéssel Magyarországra is eljutott.

A bajok okozóival, azaz az udvarral szemben elötűnik a másik oldal is, akik közből Szerémi is származik, és akikkel teljes mértékben azonosulni is tud: a szerbek, akiket udvari papunk Achilleus nemzetségeként (trákként, míg másoknál ez műrmidón formában szerepel) jellemez. Olvasatában a rációk a romlás lehetséges elhárítói, a katonai események mindig pozitív résztvevői voltak. Ez az állásfoglalás egyértelművé teszi számunkra kulturális identitását.

A szerző hosszasán és érdekesítő módon elemzi a szávaszentdemeteri ütközetek Szerémi-féle megfogalmazásának szimbolikáját. Az egyik legfontosabb ilyen szimbólum a farkas. A török Ferhád basát a történet szerint ugyanis a csata előtt figyelmeztetik: vigyázzon a farkasokra, mert azok felfalják majd a törököket. A basa félelmében megbetegszik, elbujdosik, majd meghal. A leírt esemény már csak azért is figyelemre méltó, mivel más beszámolók szerint a csatában súlyos sebet kapott, és azután halálra zott el, illetve ismerünk arra is adatot, hogy Konstantinápolyban a csata után végezték ki. A farkas képe összetett szimbólumrendszer takar, és a keresztény, az iszlám, a germán és a balkáni szimbolikában is fontos tényező. A szerző azonban arra az egyértelmű kapcsolatra is felhívja a figyelmet, hogy a Tomoriak egyik oldalágának címerállata szintén a farkas volt.

A fentiek mellett más forrás is párhuzamba állítható a történettel. Seherezádé 148. éjszakájának meséje a farkasról és a rókáról szintén megjelenik Szerémi narrációjában. Ebben a farkast a róka egy szőlő melletti gödörbe csalja, amit a szőlősgazda ázott, hogy csapdába ejtse a vadállatokat. Ezek után nem meglepő, hogy az *Epistola* leírása alapján Ferhád a vereség után szintén egy szőlő alatt rejtőzött el. Szerémi leírásának másik ilyen keleti forrása a *Ferhád és Sirin* címet viselő szerelmes történet lehetett, amely a Balkán török uralom alatt élő szláv népei körében ismert volt. A történetben szereplő farkasnak azonban van egy hazai vonatkozása is: a „farkast kiáltani”

(*lupum proclamare*) kifejezés mögött ugyan is a színlelt megfutamodással történő cselvetés katonai parancsa rejtőzik, és Szeréminél is csak a szávaszentdemeteri jelentéktelen (ezek szerint a pap értelmezésében színlelt) vereség után aratják a magyarok az igazán fényes győzelmet.

Ha a keresztény művelődés felé fordulunk az udvari pap elbeszélésében megjelenő források ügyében, Taurinus 1519-ben Bécsben megjelent, a parasztháborút leíró *Stauromachiája* mutatható még bizonyosan ki. Tomori például, akárcsak az említett munkában Bakócz, nem akarta elfogadni a parancsnoki kinevezést. Egy másik, nyugati motívum pedig a harmincadik fejezet elején szereplő, Szerémi és Tomori között lefolyó beszélgetéshez kapcsolódik. Csorba szerint az itt említett „tűzköpenybe csavart rossz tanácsadók”-at Dante *Commediájából* kölcsönözték. Ebben az esetben már nem valószínű, hogy valóban Szerémi György korábbi olvasmányát érhetjük tetten: az amúgy is „életzagú” jelenetben a Tomori szájába adott mondat minden bizonnyal valóban elhangozhatott.

Műve összefoglaló fejezetében Csorba Dávid lényegre törő módon értékeli Szerémi György történeti koncepcióját, megállapítva, hogy az nem áll össze szerves rendszerre: a pap előadása érdekesítő mesefüzerekből álló erőteljes személyiségképeket, a hazai táj és sors regényes korrajzát, a romlás ethoszát felvonultató profetikus, de

pesszimista hevülettel, „békaperspektívából” megfogalmazott alkotásként értelmezhető. Ami azonban igazán jelentőssé teszi, s amire a szerző végig a hangsúlyt helyezi írásában: Szerémi műve a 16. századi művelődéstörténet és folklór páratlan kincseshányója, amelyet eddig méltatlanul lekicsinyeltek. Remek példa arra, hogy a történeti emlékezet milyen sokrétű forrásokból táplálkozva, mennyire komplex módon épül fel.

Csorba Dávid dolgozata, amelyet precízen szerkesztett névmutató, gondosan válogatott képanyag és rövid, német nyelvű rezümé zár le, izgalmas olvasmány. A szerző bámulatos mennyiségű magyar és külföldi szakirodalmi és forrásanyagot vonultat fel elemzése során. A mű szövegében tett, széles körű tájékozottságról árulkodó tematikai kitérők ugyan nagy figyelmet kívánnak az olvasótól, de a szálak szerencsére soha nem maradnak elvarratlanul. A munka módszertani szempontból is jelentős: megmutatja, hogyan kell egy ilyen jellegű forrást kultúr-történeti szempontból szisztematikusan valótóra fogni. A magyar történelem egy vitatott korszakába nyújt érdekes – nem politikatörténeti vonatkozású – betekintést, így forgatása mind a történettudomány, mind a művelődéstörténet iránt érdeklődőknek számos érdekességet tartogathat.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

Kémek a Portán

Kerekes Dóra: Diplomatak és kémek Konstantinápolyban. Múltidéző zsebkönyvtár. Szerkesztő: Horn Ildikó. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 246 oldal

A kémkedés és a hírszerzés mind a regényírók, mind a filmrendezők fantáziáját megragadta és megragadja ma is. Híres-hírhedt, valós vagy fiktív kémekről vagy kémnőkről olvashatunk, vagy nagyjátékfilmeket és valóság-hű dokumentumfilmeket nézhetünk meg. Az olvasót és a nézőt mindig magával ragadták ezek a törvényesség és törvénytelenesség határmezsgyéjén imbolygó okos, intelligens, erős és bátor hősök, akik maguk vagy egy kis elszánt csapat élén megmentik a világot, és győzelemre vezetik a jót.

A misztifikált, túlarajzott kép mögött azonban néha a fikciónál is érdekesebb történetek bújnak meg, amelyek feltárásával a történetírás foglalkozik. Az államok kialakulásával párhuzamosan a kémkedés: a másik fél szándékainak tudása a kormányzervek elemi érdekévé vált. A reneszánsz idején először Itáliában, majd a 16. század folyamán a keresztény Európában megjelenő állandó diplomáciai kapcsolatok immáron lehetőséget adtak arra, hogy a korábban alkalmazott alkalmi hírszerzést az állandó jellegű információszerzés váltsa fel. Az információs értékévé vált, amelynek minőségét, mennyiségét és áramlását biztosítani kellett. Nem véletlen tehát, hogy a kora újkor kutatója az információrobbanás korának is tekintik a 16–17. századot. Jelentősége és fontossága ellenére azonban a magyar történetírás sokáig nem fordított kellő figyelmet a Portán folytatott diplomáciai kémkedésre; tudott létezéséről, ám szerepét magyarellenesnek vélte. Ez a nézet csak a rendszerváltást követően változott meg, amikor először Hiller István, majd Kerekes Dóra kezdett kutatásokat e témában. Az

utóbbi, fiatal kutató foglalta össze az ismeretendő tudományos ismeretterjesztő műben az eddigi munkák eredményeit.

A szerző leginkább a 17. századra és azon belül annak utolsó harmadára koncentrált, ám mindenekelőtt felvázolja, hogyan került Európa diplomáciai érintkezésbe az Oszmán Birodalommal. Ezt a viszonyt egyoldalúság jellemezte a Porta saját, önkéntes döntése folytán. A velencei, majd a 16. század folyamán a francia, a Habsburg, az angol és a 17. században a németalföldi követségek felállítása után az oszmánok ugyanis nem érezték szükségét hasonló követségek fenntartásának az európai országok fővárosaiban. 1547 és 1593 között a Habsburg uralkodók folyamatosan tartottak állandó rezidenseket Isztambulban. A zsitvatoroki béke megkötését követően hosszú idő után újra lehetőség nyílt arra, hogy a Habsburg Monarchia állandó követséget nyisson a Portán. A harmincéves háború, majd az ezt követő Habsburg–Bourbon vetélkedés küzdelmeinek évtizedeiben Bécs keleti diplomáciájának legfőbb meghatározójává az Oszmán Birodalommal szemben kialakult *status quo*, az állandóság fenntartása vált. Ennek megfelelően a keleti diplomáciát irányító Udvari Haditanács politikájára a mozdulatlanság, a változatlanság volt a jellemző, amihez egy teljes intézményrendszert kellett kiépíteni: ebbe ugyanúgy beletartozott a bécsi irányító apparátus munkájának a tökéletesítése, mint az illegálisan működő informátori hálózat kiépítése.

Kerekes Dóra érdekesítően elegyíti munkájában a kiépülő rendszer történetét egy-egy fontosabb személy életútjának felvázolásával. Már Johann Jacob Kurz von Senftenau felismerte, hogy az isztambuli Habsburg követ mellé állandó, megbízható és a császár szolgálatában álló tolmácsra

van szükség, ezért követsége tagjai közé felvette a nagy műveltségű Yusuf ibn Abu Dhaqn (Giuseppe Barbato) egyiptomi kopt keresztényt. Bécsben pedig szintén az ő közbenjárására a marseilles-i születésű Michel D'Asquier a keleti nyelvek udvari tolmácsa lett, akit később a szintén francia származású François Mesgnien de Meninski váltott hivatalában. Ez a hivatali megnevezés azonban nem fedte a poliglott francia szerepének valódi jelentőségét, hiszen évtizedekig nem volt olyan levél, utasítás vagy követjelentés, ami nem az ő kezén ment volna keresztül.

A 17. század közepén először Konstantinápolyban, majd a század utolsó harmadában Bécsben is megindult a tolmácsképzés. A befektetett pénz és energia megtérült, hiszen a 17. század végére olyan tolmácsok működtek már a Habsburg Monarchia szolgálatában, mint Marc' Antonio Mamucca della Torre és két fia (Leopold és Christoph), Giorgio Cleronome vagy Janaki Porphyrita.

A mindenkori udvari főtolmácsnak felügyelnie kellett a futárok tevékenységét is, akik az üzeneteket és a rezidensnek szánt pénzt vitték magukkal. A szerző megállapítása szerint közöttük legfőképpen örmény vagy délszláv származásúakat találunk, akik azért vállalták az igen veszélyes vállalkozást, mert felemelkedésük lehetőségét látták benne. Ez is közrejátszott abban, hogy e szakma képviselői között több volt a kalandor, mint az udvari diplomácia bármely más területén.

Az Oszmán Birodalommal fennálló *status quo* megőrzéséhez pontos és hiteles információnak kellett befutnia Bécsbe, de ezzel a Konstantinápolyban nem egyszer igen elszigetelten tevékenykedő Habsburg követ nem tudott szolgálni, így jól működő illegális informátori hálózat létrehozására volt szükség. Kerekes Dóra ennek három csatornáját határozta meg. Egyrészt fontos szerep jutott a katolikus misszionáriusoknak, akikkel Johann Rudolf Schmid állandó követsége idején (1629–1643) alakult ki erős

kapcsolat. Másrészt az örmény futárok mellett legalább ennyire fontos szerepet játszottak az örmény hírszerzők. Közülük is kiemelkedik Elias, Jakob és Johannes Diodato, akik szerájbeli kapcsolataik révén értékes információkkal szolgáltak Bécs számára. A harmadik illegális hírszerző csatorna az úgynevezett Titkos Levelezők Testülete volt. Az első titkos levelező beszerzésére 1624-ben került sor. A Testület tagjait egységes elvek szerint választották ki, és szervezték be; leginkább olyan, az Oszmán Birodalom különböző pontjain élő kereskedőket és orvosokat kerestek, akik kapcsolatokat ápoltak a felső vezetéssel, és mozgásuk nem keltett gyanút senkiben.

A mű utolsó harmadában bemutatja, hogyan működött a konstantinápolyi császári hírszerzés a visszafoglaló háborúk idején. Kerekes Dóra így arra az útra lépett, amelyet saját kutatásai alapján a legjobban ismer, hiszen 2007-ben a Századokban a munka utolsó három fejezete már megjelent, bőséges jegyzetapparátussal kiegészítve. A szerző rámutat, hogy már Bécs felmentését követően az udvar határozott arról, hogy Isztambulba visszaküldenek három tolmácsot, mivel el kívánták kerülni azt a már a tizenöt éves háború idején megtapasztalt problémát, hogy hiteles és megbízható információk nélkül maradhatnak az Oszmán Birodalom belső ügyeivel kapcsolatban. Az igen nagy kockázatot vállaló ügynökök munkája révén a bécsi udvar folyamatosan tájékozódhatott az ellenfél állapotról, a főváros és esetenként más nagyobb városok lakóinak hangulatáról. A megszerzett információkat kódolták, majd különböző csatornákon keresztül igyekeztek eljuttatni a császárvárosba, ahol az üzeneteket az Udvari Haditanács keleti ügyekkel foglalkozó részlegén dolgozó tolmácsok (Marc' Antonio Mamucca della Torre vezetésével) dekódolták, és kivonatokat készítettek belőlük a döntéshozók számára. Legtöbbjük az állandó életveszély és egzisztenciális problémák ellenére is lojális maradt a Habsburg uralkodóhoz, a kockázatos tevékenységük

gyümölcsként Bécsbe jutott információk pedig hozzájárultak az udvari kormányservek döntéseinek meghozatalához és a Szent Liga csapatainak győzelméhez.

A magam részéről Kerekes Dóra címválasztását nem tartom szerencsésnek, hiszen munkájában szinte kizárólag a Habsburg Monarchia keleti diplomáciai információ-szerző hálózatának kiépülésével és működésével foglalkozik. Talán megfelelőbb lett volna a műnek „A Habsburg Monarchia diplomatái és kémei Konstantinápolyban” címet adni.

Ennek ellenére úgy gondolom, Kerekes Dóra érdekesen, logikusan felépítve és nagyon jó stílusban ismerteti meg olvasóit ezzel az igen bonyolult, intrikákkal átszótt világgal. Munkája ma az egyetlen nyomtatásban megjelent magyar nyelvű mű, amely az európai diplomácia és ezen belül is a Habsburg Monarchia konstantinápolyi hírszerzőhálózatának 17. századi működését és struktúráját mutatja be, összefoglalva és kiegészítve az eddig megjelent kutatási eredményeket.

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Fél évszázad a középkori hadtörténetírás szolgálatában*

In memoriam Borosy András (1922. január 10–2011. december 16.)

Borosy András: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. HIM Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László. Argumentum, Budapest, 2010. 306 oldal

Borosy András 2011. december 16-i halála mind a történész, mind a levéltáros szakmát megrendítette. Hosszú pályafutása során Borosy András mind levéltárosként, mind a középkori magyar hadtörténelem lelkes kutatójaként is maradandó teljesítményt nyújtott. A következő sorokban ismertetett kötet szerzője a debreceni piarista gimnázium elvégzése után a Budapesti Tudományegyetem hallgatója lett, ahol leginkább Mályusz Elemér hatására kezdett a középkori magyar hadtörténelem kutatása felé fordulni. Borosy nem sokkal később a méltán híres Eötvös József Collegium tagjaként is hű maradt választott kutatási területéhez. A második világháború után Debrecenbe került, ahol Szabó István a 11–14. századi magyar lovasságról írott szakdolgozatát doktori dolgozatként fogadta el. Borosy András az 1950 és 1956 közé eső éveket politikai okokból börtönben töltötte. Majd csak a hosszú börtönök után kezdett el közgyűjteményekben dolgozni könyvtárosként, majd levéltárosként, 1963-tól egészen halá-

láiig pedig a Pest Megyei Levéltár munkatársa volt. Mialatt levéltári segédletek egész sorát készítette el, szabadidejében a középkori magyar hadtörténelem kutatását sem hanyagolta el: még 1971 során beadta kandidátusi értekezését, melyet *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*¹ címmel látott el, míg nagydoktori értekezését *Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*² címmel nyújtotta be.

A szerző hadtörténeti kérdésekkel foglalkozó írásait négy nagyobb témakör köré csoportosíthatjuk: a középkori magyar lovasság és a katonai szolgálattal bíró társadalmi rétegek történetének kutatása mellett nagy hangsúlyt fektetett az úgynevezett „klasszikus” – hadseregek felépítését, hadi események leírását és ezek okainak felderítését célul kitűző – hadtörténetírás művelésére is, illetve a korabeli magyarországi oklevelek narratív részeinek hadtörténeti elemzésével is behatóan foglalkozott. A kötet szerencsésen követi ezt a tematikus felfosztást. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára öt gyakran idézett és egy korábban még nem közölt tanulmány kiadásával nemcsak megkönnyíti a szövegek elérését a széles olvasóközönség számára, hanem méltó módon tisztelg Borosy Andrásnak a középkori hadtörténetírás szolgálatában végzett több mint fél évszázadot átívelő termékeny munkássága előtt is.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt támogatásával készült. A pályázat hivatkozási száma: TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen SROP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Supporting Scientific Training of Talented Youth at the University of Pécs.

¹ Borosy András: *A telekkatonaság és parasztság szerepe a magyar hadszervezetben. Értekezések a történeti tudományok köréből* 60. Budapest, 1971.

² Borosy András: *Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 1992.

A tanulmánykötet első két írása a középkori magyar lovasság problémáit vizsgálja. A *Lovagi haditechnika és lovagság Magyarországon az Árpád-korban* című írás a felhasznált szakirodalom és a forrásanyag tekintetében is teljességre törekvő igénytelenséggel készült a Mályusz Elemér Emlékkönyv számára.³ Széles körű forrásbázis használatáról és elemzéséről tanúskodik az írás: az elbeszélő források csataleírásai, az oklevelek adatai, a lovaspecsétek által nyújtott információk mellett a régészet eredményei is megjelennek. A tanulmány hasznos vázlatot nyújt a nehézfegyverzet lassú hazai megjelenésének folyamatáról. A fejlődés kezdőpontját Géza fejedelem kétélű kardokkal felszerelt lovasságának megjelenésében jelöli meg a szerző. A nehézfegyverzet használatában és elterjedésében egészen a 12. századig külföldiek játszották a vezető szerepet. A gondolatmenet a magyarországi nehézlovasság fejlődését és megerősödését vázolja az 1278-ban vívott morvamezei ütközet elemzésével és a lovagi tornák hazai elterjedésének bemutatásával zárul. Borosy András talán legnagyobb hatású és legtöbbször idézett – doktori disszertációjára épülő –, először 1962-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* lapjain megjelent tanulmánya *A XI–XIV. századi magyar lovasságról* címet viseli.⁴ A szerző említett írásában olvasható a korszak lovasságának az a felosztása, mely a könnyű- és nehézlovasság mellett már egy úgynevezett átmeneti típus jelenlétét is valószínűsíti. A tézis szerint az átmeneti lovasság típusát a vármegyék hadakozói alkották, harcmodoruk tekintetében pedig legfeljebb csak tömegükkel tudtak hatást gyakorolni, harcértékük csekély volt. Ké-

sőbb, a tatárjárás utáni időszakban az átmeneti típus harcosai már leginkább a köznemesség soraiból kerültek ki. Ebben az időszakban a kun könnyűlovasság és a nyugatias típusú nehézlovasság nagyobb mértékű elterjedése mellett lassan háttérbe is szorult ez az átmeneti típusú fegyvernem. A tézis szerint a fegyvernemek sokszínűsége az ütközetek során a korszak hadvezéreinek széles – a különböző lovas egységek által biztosított – taktikai repertoárt adott a kezébe. Talán joggal állapítható meg, hogy jelen esetben túlságosan is csata-centrikus alapokra épített elméletéről van szó. A vázolt fegyvernem-felosztással eddig csak B. Szabó János szállt vitába még 2001-ben közölt, rendkívül gondolatébresztő tanulmányában.⁵ Vélekedése szerint sem régészeti, sem írott forrásokkal nem lehet bizonyítani az átmeneti lovasság hipotézisét. A vitacikkre – B. Szabó Jánoshoz hasonlóan – a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain reagált Borosy András, korábbi álláspontjához ragaszkodva, az átmeneti jelzót azonban középnéhez vagy félnehéz kifejezéssel helyettesítve.⁶ *A XI–XIV. századi magyar lovasságról* szóló tanulmányban a következő olvasható: „A magyar lovas nyugati lovas társaságaival ellentétben nem nézte le az íjat, használta, értett a kezeléséhez, mint a bizánci nehézlovas.” (58. old.) A bizánci hasonlatot itt nehézkesnek érezzük, az íj értő használatában pedig semmi rendkívülit nem látunk, mivel a korabeli Magyarország egyik leggyakrabban használt fegyveréről van szó. Ják nembeli Csépan 1271-ben és Miklós comes fia Miklós – a jelen írásban is szerepet kapó és valószínűleg egyébként helyesen is a nehézlovas fegyvernemhez fűzött sze-

³ Borosy András: *Lovagság és lovagi haditechnika Magyarországon az Árpád-korban*. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk): Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 1984. 47–57.

⁴ Borosy András: *A XI–XIV. századi magyar lovasságról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. évf. (1962) 2. sz. 119–174.

⁵ B. Szabó János: *Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. évf. (2001) 1. sz. 75–102.

⁶ Borosy András: *Megjegyzések B. Szabó János: Gondolatok a XI–IV. századi magyar hadviselésről című tanulmányáról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. évf. (2001) 2-3. sz. 445–448.

mélyekről van mindkét esetben szó – 1273-ban kelt oklevele esetében is harci szituációk során kerül elő az íj. Ják nembeli Csépán diplomájában egyébként a *telorum velocitatibus* szövegrészlet az íj mellett felveti a hajítódárdaként való értelmezés lehetőségét is. Ezen tényezők arra engednek következtetni, hogy bizonyos fegyvereket nem lehet kizárólagos módon csak egy fegyvernemhez kötni, ahogy a lándzsa vagy páncél jelentésű kifejezések megjelenése egy forrásban sem jelenti automatikusan az úgynevezett „lovagi” harcmódor és fegyverzet jelenlétét. Borosy András írásában azonban ez a szinte automatikus azonosítás gyakran előfordul. Az íj és a nyíl hasonlóképpen nem köthető kizárólag csak a könnyűlovasság fegyverneméhez. Meg kell azonban jegyezni, hogy az adott harci szituációk különféle fegyverek akár együttes alkalmazását is megkövetelheték.

A magyarországi oklevelek narratív részei páratlan értékű forrásanyagot nyújtanak a hadtörténetírás számára is. Azoknak a középkori Európa forrásai közötti egyedülálló tulajdonságára, mely szerint az adományozott érdemeit is – igaz, változó részletességgel – elbeszéli, már Mályusz Elemér felhívta a figyelmet.⁷ Ebből az adatokban gazdag forráscsoportból táplálkoznak a *Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században*⁸ és a *Hadi érdemek a XIV. századi Magyarországon*⁹ címmel ellátott fejezetek. Az oklevél-narrációk problematikája körül több heves vita is kibontakozott. Néhány kérdéses ponthoz Borosy András is érdemben hozzászólt: Kurcz Ágnes a narrá-

ciókat a lovagi erények propagandisztikus jellegű megjelenítésének tartotta, és kétségesnek tekintette azok történeti forrásértékét.¹⁰ Borosy ezzel szemben hitelesnek elfogadható történeti forrásoknak tartja azokat, melyek valós tényeken, megtörtént eseményeken alapulnak. Ezen markáns véleményét olyan fontosnak vélte hangsúlyozni, hogy a témát feldolgozó mindkét tanulmányában helyesnek tartotta kiemelni. A szerző Zsoldos Attila vélekedésével¹¹ szemben azt állítja, hogy a narratív részeket előadták. A narrációkban megjelenő hadi érdemek közé Borosy András felosztása szerint a következő tetteket sorolták: harcokban való jeleskedés, vár építése, korszerű fegyverzetben való megjelenés a királyi táborban, az ellenség elfogása, a király vagy ura ügyét támogatva sebesülés elszenvedése, fogságba esés és megkínzás vagy egyéb más kár. Találkozunk például olyan esettel, ahol forrásunk olyan részletesen írja le az adomány megszerzésének körülményeit, hogy még azt is megtudjuk, hogy a megadományozott két fogát egy nyílvessző ütötte ki! A tanulmány a hadi érdemek közé sorolja a hadi játékokon, lovagi tornákon való megjelenést is. Érdemes megemlíteni azt az esetet, amikor 1291-ben a Bécs vára alatt vívott tornán való részvételért kap adományt III. András királytól egy Tamás nevű magyar lovag, aki több más magyar nemes és főúr társaságá-

⁷ Mályusz Elemér: *A Thuróczy Krónika és forrásai*. Budapest, 1967.; Mályusz Elemér: *A királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*. Budapest, 1973.

⁸ Borosy András: *Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 32. évf. (1985) 2. sz. 507–540.

⁹ Borosy András: *Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 117. évf. (2004) 2. sz. 379–442.

¹⁰ Kurcz Ágnes: *Anjou-kori oklevelek narrációja*. Irodalomtörténeti Közlemények, 70. évf. (1966) 1-2. sz. 179–180.

¹¹ Zsoldos Attila: *Tamás fia Sinka érdemei*. (Elhallgatás és manipuláció az oklevelek narrációiban). In: Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest. Magyar Országos Levéltár. 1998. 327–337.; lásd még: Veszprémy László: „*Chronicles in charters. Historical narratives (narrationes) in charters as substitutes for chronicles in Hungary*”. In: Kooper, Erik (ed.): *The Medieval Chronicle III*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2004. 184–199.; az oklevél-narrációk hasznosítására: Veszprémy László: *Zsigmond Galambócnál 1428-ban*. Hadtörténelmi Közlemények, 121. évf. (2008) 2. sz. 283–302.

ban vitézkedett. Mindezek mellett nem ritka, hogy nem hadakozáshoz kötött, hanem diplomáciai érdemek – leggyakrabban követjárások – bírják rá az uralkodót az adományozásra. Az oklevél-narrációk fordításával kapcsolatban néhány pontatlanságra érdemes felhívni a figyelmet: Ják nembeli Csépan 1271-es esetében nem lándzsa és nyíl okozta sebekről van szó, hanem az említésre került két fegyver által elért győzelemről szól a diploma (*nunc hasta nunc sagittis laudabiliter dimicans victoriosus extitit*). Győr 1273-as ostromakor Kenéz fia Kázmér sebesülést szenvedett hajítógép lövedékétől. A ballista kifejezés hajítógépként való azonosítása mellett nem szabad megfigyelkedni annak lehetséges számszerű jelentéstartalmáról sem, a szöveggörnyezet is biztosítja ezt a fordítási lehetőséget. Ezt a tényezőt figyelembe véve talán egy óvatosabb értelmezés is helyes megoldás lett volna ebben az esetben. Az említett tanulmányok a korabeli oklevelek hadi érdemeinek páratlan gyűjteményei, a legtöbb esetben pontos, szinte regesztaszerű tartalmi közléseiket pedig hasznosíthatják az oklevél-narrációkkal foglalkozó kutatók is, másrészt adatházisként szolgálhatnak a jövőbeni hadtörténeti kutatások számára.

Borosy András munkásságának jelentős részét képezik társadalomtörténeti tárgyú írásai, amelyekben a különböző társadalmi rétegek és a katonai szolgálat viszonyának kérdései mindig kitüntetett figyelmet kaptak. Elegendő, ha – valóban a teljesség igénye nélkül – megemlíjük példaként a familiárisokról, vármegyék, várispánságok és egyházak hadakozó népeiről, udvari harcosokról vagy éppen a középkori Anglia paraszti milíciáiról írott tanulmányait. Két értekezése is e témakörben született: az egyetemi kötelező olvasmányok közé is jogosan sorolt *A telekkatonaság és parasztság szerepe a magyar hadszervezetben*¹² című kötet mellett akadémiai doktori értekezését

*Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*¹³ címmel nyújtotta be. A szóban forgó kötet egyetlen társadalomtörténeti tárgyú, eddig még meg nem jelentetett írása az *Udvari milesek és apródok a XIV. századi Magyarországon* címet kapta. Az udvari milesek és ifjak mint harcosok, hadseregszervezők és tisztségviselők szolgálták a királyi hatalmat. A szerző aprólékos, részletekre gondosan ügyelő munkamódszerét jelzi, hogy kiemeli: Poháros Péter hőstetteinek végrehajtása során fegyverét „*vibrata hasta*” használja. A szövegrésznek a kézenfekvőnek látszó „lándzsáját rázva” helyett a „lándzsáját feszítve” értelmezése valóban helyesebb verzióknak tűnik, mivel, ahogy Borosy András is észrevette, a 14. századi lovagok nehéz lándzsáját rázni már aligha lehetett, feszíteni viszont mindenképpen.

A hadi eseményeket leíró és azokat elemző tanulmányok közé sorolható a kiadványban található utolsó, *A keresztes háborúk és Magyarország* című írás. A tanulmány napjainkig a témakör egyetlen hazai, James Ross Sweeney 1984-es közleményénél¹⁴ is részletesebb, összefoglaló igényű feldolgozása. Az első keresztes hadjáratról az 1396-os nikápolyi vereséggel végződő vállalkozásig számol be a magyar vonatkozású eseményekről a tanulmány, a hazai mellett a releváns nemzetközi szakirodalom bevonásával, különböző vélemények ütköztetésével. A tanulmány érdeme, hogy külön fejezetben részletesen szól II. András 1217–1218-as szentföldi hadjáratáról. Hiánypótló, modern feldolgozást tarthat kezében az olvasó, mely a későbbi kutatások számára is biztos kiindulópontul szolgálhat. Borosy

¹² Borosy: *A telekkatonaság és parasztság szerepe a magyar hadszervezetben*, i. m.

¹³ Borosy: *Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században*, i. m.

¹⁴ Ross Sweeney, James: *Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században*. Századok, 118. évf. (1984) 1. sz. 114–124.

András és Veszprémy László¹⁵ eredményei bizonyítják számunkra, hogy II. András szentföldi vállalkozásával kapcsolatban szakítanunk kell a korábbi sematikus magyarázatokkal, és a hadjárat értelmezésében nagyobb szerepet kell szánni az anyagi és diplomáciai lehetőségek együttes mérlegelésének. A szerző helyesen hívta fel jelen írásában a figyelmet a nyugat-európai szakirodalom a középkori Magyar Királyság történetével kapcsolatos, nem ritkán előforduló pontatlan állításokra. Néhány példát érdemes megemlíteni: a keresztes háborúk történetének kiváló historikusa, Steven Runciman például az 1396-os hadjárat kapcsán azt jegyezte le, hogy Havasalföld és Erdély (!) fejedelmei a magyarok elleni gyűlöletüket félretéve csatlakoztak a török fenyegettség miatt Zsigmond király csapataihoz!¹⁶ Szintén ehhez a hadjáratához kapcsolódik Runciman azon néhány sora, mely szerint még ugyanebben az évben olyan hírek kaptak szárnyra, melyek szerint Zsigmond király erdélyi vazallusa (!) és havasalföldi szövetségese a törökökhöz állt át.¹⁷ A középkori hadtörténelem egyik legjelentősebb összefoglaló munkáját jegyző francia középkorász, Ferdinand Lot szintén a már említett 1396-os hadjárat tárgyalása kapcsán: Mircea vajdát Erdély (*Transylvania*) vajdájának nevezi, valamint szerinte Mircea és vlachjai jobban gyűlölik a magyarokat, mint a törököket, illetve helytelenül szól Lackfi Istvánról mint erdélyi vajdáról és mint

László ellenkirály hívéről!¹⁸ Bár az imént említésre került monográfiák már több mint fél évszázaddal ezelőtt születtek, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mind a mai napig alapvető és rendkívül sokat idézett munkákról van szó. Borosy András észrevételei ebben a tekintetben is figyelemreméltók, és jelzik, hogy a magyar történettudomány eredményei ritkán jutnak el a nyugat-európai történészekhez, akik – mint azt az imént említett esetek is bizonyítják – sajnos sok esetben nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel sem Közép-Európa, sem Magyarország középkori történelmével kapcsolatban.

A kötet végén kaptak helyet a tanulmányok első megjelenésének adatai. Borosy András műveinek válogatott bibliográfiája – a szerkesztők szinte teljességre törekvő igényét jelzi az a tény is, hogy mindössze a szakfolyóiratok (Hadtörténelmi Közlemények, Századok, Történelmi Szemle, Levéltári Közlemények, Levéltári Szemle, Klió) hasábjain megjelent könyvismertetéseit és a napilapokban közölt rövid cikkeit nem tartalmazza csak az összeállítás –, és forrásközléseinek listája is itt foglal helyet. A kiadványt a szerző által rövidítve idézett munkák gondos összegzése és a könnyed tájékozódást segítő pontos névmutató zárja.

FARKAS PÉTER

¹⁵ Veszprémy László: *II. András magyar király kereszteseiének létszáma*. Hadtörténelmi Közlemények, 107. évf. (1994) 1. sz. 113–116.

¹⁶ Runciman, Steven: *A History of the Crusades*. Vol. 1–3. Cambridge, 1951–1955., 3. 456. (Magyar fordításban: *A keresztes hadjáratok története*. Ford.: Bánki Vera – Nagy Mónika Zsuzsanna. Szerk.: Veszprémy László, a térképeket készítette: Sebők László, a bibliográfiai kiegészítést készítette: Hunyadi Zsolt. Budapest, 1999.)

¹⁷ Uo. 459.

¹⁸ Lot, Ferdinand: *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche Orient*. Vol. 1-2. Paris, 1946., 2. 219.

Szlovák–magyar kapcsolatok két 19. századi röpirat tükrében

*A Felvidék. Grünwald Béla és Michal
Mudroň vitairatai Romsics Ignác és
Roman Holec utószavával. Kalligram Ki-
adó, Pozsony, 2011. 299 oldal*

A két vitairat megjelenése óta eltelt több mint százharminc év sem változtatott azon, hogy a szlovák–magyar kapcsolatok történeti és politikai szempontból is aktuális, szélesebb társadalmi rétegeket megmozgató kérdések legyenek. Mutatja ezt az is, hogy Grünwald Béla *A Felvidék* című munkája 2009-ben is napvilágot látott, de az a kötet még nem kritikai kiadás volt, így a 21. századi olvasó számára – ha nem a téma avatott szakembere – a könyv használata nehézségeket okozhat. Nemcsak az az előnye a Pozsonyban megjelent új kiadásnak, hogy a szöveg gondozói – Demmel József és Kocsis Aranka – alapos jegyzetapparátussal látták el az idegen kifejezéseket, s az írásokban szereplő kortárs politikusokról is rövid életrajzokat írtak, hanem a magyar olvasó számára kevésbé ismert munkát is közzétettek magyar nyelven. A kötet aktualitását növeli, hogy az első világháborúra való megemlékezések egy éven belül kezdetüket veszik, ami az azt megelőző száz év eseményeinek ismételt mérlegelésére ösztönözhetik az olvasót – nemzetiségpolitikai szempontból is. Grünwald Béla írására a trianoni békeszerződés kortársai beteljesült jóslatként tekintettek, mivel az abban szorgalmazott erőszakos magyarosítás nem következett be, de megtörtént az, amitől a 19. századi politikus tartott: a szerinte nem is létező szlovák nemzet államalkotó nemzetté vált. Grünwald írása akkor került először kiadásra (1878), amikor a magyar politikai elit jelentős része nemzetiségpolitikai koncepcióját átfogalmazta, s a deáki és eötvösi liberális elképzelések és fogalmak tartalmilag jelen-

tősen megváltoztak. Ennek a változásnak egyik első letéteményese Grünwald aktív politikai tevékenysége Zólyom megye alispánjaként, illetve *A Felvidék* című politikai tanulmánya, mellyel Grünwald – jegyzi meg Romsics Ignác utószavában – határozottan jelölte ki helyét „a sovíniszta magyar nacionalisták között”. (227. old.)

A magyar nemzetpolitikai gondolkodás és Grünwald Béla címet viselő zárógondolataiban Romsics Ignác nem csupán a zólyomi alispán pozícióját határozta meg a kortárs politikai színpadon, hanem kontextusába helyezte a munkát. A magyar nemzetpolitikai gondolkodás fejlődésének rövid bemutatását Romsics a felvilágosodás kori statisztikusok munkáival kezdi, s rámutat arra, hogy a felvilágosodás gondolkodóinak egy része is a magyarosításban bízott már a „nacionalizmus évszázada” előtt is. Martinyovics Ignácnak a Magyar Királyság föderális átalakításra vonatkozó – talán kevésbé ismert – javaslatának bemutatása után a reformkori, illetve az emigrációban született terveit veszi számba a szerző. Teleki László és Kossuth Lajos tervezeteinek rövid ismertetése után Eötvös József nemzetiségi kérdésről alkotott nézeteibe és azok módosulásába pillanthat be az olvasó, majd az 1868-as nemzetiségi törvény megszületését követő időszak változásaiba. Az 1868-at követő periódus esetében Romsics már Grünwald tevékenységére fókuszál, melyet *A Felvidék*ben is kifejtett asszimilációs törekvései, a szlovákokat lealacsonyító stílusa és mondanivalója miatt elmarasztal, s megjegyzi, hogy a magyar politikai elit 1848–1849 tapasztalataiból igen keveset tanult, így a jelenkor politikusainak, közéleti szereplőinek feladatául tűzi ki e tanulságok – megkésett – levonását, ami hozzásegíthetné a magyar értelmiséget a „Trianon-trauma” feldolgo-

zásához is. A dualizmus kori magyar politikai elit hibáiból – Romsics intő szavai szerint – a mai, immár többségi társadalom részét képező szlovák politikai elit is okulhatna, ha Michal Mudroň türelmesebb koncepciójára több figyelmet fordítana.

Romsicsal ellentétben, aki *A Felvidékre* írt szlovák feleletre tanulmányában nem tér ki, Roman Holec *Grünwald Béla két alakváltozása, két arca és a körülötte kialakult mítoszok* című írásában többször szembeállítja a két kortárs szerző következtetéseit, de egyik koncepciót sem tartja a 19. században megvalósítható alternatívának, mindkettőre „naiv” elképzelésként tekint. Mudroň fejezetről fejezetre cáfolta magyar kortársa állításait a szlovák népről, iskoláiról, egyházairól, sajtójáról és egyesületeiről, írását pedig a testvériség örökségének ápolására való felszólítással zárta.

Grünwald „két arca” alatt Holec a 19. századi politikushoz való eltérő magyar és szlovák viszonyulást érti: Grünwald a kortárs magyarság számára a sovinizmus megtestesítője, míg a szlovákok szemében az elnyomás ördögi jelképe. Holec szerint Grünwald a magyar társadalom emlékezetében történészként van jelen, s nem aktív politikusként. A recenzens mégis úgy látja, azoknak, akiknek él emlékezetében valamilyen kép a zólyomi alispánról, annak épp aktív politikai indíttatású tevékenysége – a szlovák gimnáziumok és a *Matica slovenská* bezárása – jut először eszébe. Kevésbé ismert az a vitatott kérdés, de kapcsolódik a szlovák gimnáziumok bezárásához, hogy a 19. századi magyar politikusként milyen szerepe lehetett egy korábbi szlovákellenes élű intézkedés, Martin Čulen besztercebányai gimnáziumigazgató eltávolításában. Holec az ügy ellentmondásaira s a magyar történetírás téves megállítására is rávilágít.

A könyvet záró tanulmány esetében ki kell még emelnünk, hogy Holec a két politikai vitairat megjelenésének tágabb kontex-

tusát is vizsgálja európai viszonylatban utalva az orosz győzelmekre a Török Birodalom felett, továbbá nem csak Michal Mudroň írására tér ki többször, hanem a kortárs sajtóban megjelent cikkekből válogatva mutatja be a szlovákság körében élt démonikus képet Grünwaldról. Szlovák életpályából (*Černokňazník*) idéz karikatúrákat és szövegeket, illetve a hangadó szlovák napilap (*Národné noviny*) vélekedésébe nyújt bepillantást, mely egyik megállapítása – Grünwald halálhírére való örömteli reakciója – jól mutatja a megnyilvánuló ellenszenvet a Felvidéken. A sajtóban megjelent cikkek alapján az olvasó előtt jól kirajzolódik a zólyomi alispánról élt mitikus–démonikus kép. Holec – az utókor bölcsességével rendelkezve – számon kéri a kortárs magyarokon, hogy „nem tudatosították, hogy a 19. század végén már lehetetlen egy egész nemzetet elmagyarosítani”. (249. old.)

Zárásként Holec párhuzamot von szerző és műve szimbolikus és tragikus sorsa között: Grünwald Béla 1891-ben – többek között be nem teljesült közigazgatási reformtörekvései és politikai ambíciói következtében – Párizsban öngyilkosságot követett el, *A Felvidék* pedig a Versailles-környéki békekötésének időpontjában bukkant fel újra, s azon iratok egyikévé vált, melyek végleg megsemmisítették a nagy magyar birodalomról szőtt álmokat.

A forráskiadványt nemcsak gondos jegyzetelése és új forrásokat felvonultató utószava miatt ajánlhatjuk az olvasó figyelmébe, hanem a jegyzeteket követő karikatúrák is tovább árnyalják a magyar nacionalizmusról és annak képviselőjéről kialakult kortárs képet, s az olvasó megismerheti nemcsak *A Felvidék*, hanem az arra adott válasz szövegét is Michal Mudroň tollából.

TAMÁS ÁGNES

Mítoszteremtés a Kádár-rendszerben

Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László. Argumentum, Budapest, 2012. 164 oldal

Tulipán Éva a Hadtörténelmi Intézet tudományos kutatójaként merész vállalkozásba kezdett, hiszen témaválasztása legalább annyi buktatót, mint izgalmas kihívást tartogatott a szerző számára. Figyelembe véve azt a körülményt, amelyre maga is hivatkozik, hogy számtalan momentum, részlet nem ismert, egy oknyomozó újságíró kvalitásait kellett ötvöznie a kutató alaposágával, tárgyilagosságával. Másrészt, mivel a művet kiadásra szánta, mindezt olyan olvasmányos stílusban kellett megtennie, hogy a laikus olvasó is a fontos tájékoztató pontokat megtalálva élvezettel tudja nyomon követni gondolatmenetét, s ne vesszen el a részletekben. Munkája során szembe kellett szállnia a megkövesedett kádárista mítosszal és a kádárista kánon még létező és gondolkodásunkra ható elemeivel is. Végül, de nem utolsósorban fiatal történészként kutatási eredményeit megvédve le kellett raknia névjegyét azon szerzők egyikeként, akik a rendszerváltás után írtak e témáról.

Számos tudományos kutató műhely méltán büszkélkedhet azzal, hogy széles forrásanyagból táplálkozva alkot kiváló munkákat. Azonban a szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának legértékesebb hagyományát követve az általa választott kérdéskört modern, interdiszciplináris tudományos eredményeket beépítve dolgozta fel. Az előszóban maga is hálával említi meg mesterei nevét. Kiemelkedő hangsúlyt fektetett a Berényi István által az egyetemen meghonosított tudományág keretein belül ember és tér kapcsolatára, valamint a kollektív emlékezet dinamikusan fejlődő kutatási területeire.

A mű egyik legnagyobb újdonságaként, ezzel együtt értékeként épp ezt lehet megemlíteni. E két kutatási terület összekapcsolásával a szerző logikusan világít rá arra, hogy a Köztársaság tér mint az ostrom emlékezeti helye hogyan telt meg az „ellenforradalom és a fehérterror” tudati tartalmival. Utal arra a tényre, hogy már az ókori görögöknél és rómaiaknál tetten érhető az az alapélmény, amely szerint „a térkép egy bizonyos pontja többet jelent annak fizikai térbeli valóságánál”. (13. old.) Ennek jegyében végigvezet bennünket azon a folyamaton, amin keresztül a Köztársaság téren történtek a Kádár rendszerben megalkotott mítosszá váltak, amelyet tudatosan felépítettek és életben tartottak a társadalom emlékezetében. A szerző magyarázattal szolgál arra vonatkozóan is, hogy az elszigetelt Kádár-kormány számára az effajta mítoszteremtés elengedhetetlenül fontossá vált, hiszen megalkotva az ellenforradalom narratíváját csak így biztosíthatta legitimitációját, valamint a forradalomban résztvevők és a velük szimpatizálók megtörését. Maga a címválasztás is ennek fontosságát tükrözi. Az sem tekinthető véletlennek, hogy a címben szereplő „ellenőrzött emlékezet” és az utolsó mondatban szereplő orwell-i idézet, miszerint „aki uralja a múltat, az uralja a jövőt, aki uralja a jelent, az uralja a múltat”, formailag és tartalmilag is tökéletes keretbe foglalja a szerző mondanivalóját. De Tulipán Éva ennél tovább megy. Interdiszciplináris nézőpontból gondolja át és értelmezi a hatalom propagandagépezetének működését. Rámutat arra a tényre, hogy bár a rendszerváltás után a közvélemény elutasította a régi politikai rendszer szemmel látható szimbólumait, mint például a sarló és kalapács, ugyanakkor a szocializmus idején emberekbe plántált konceptuális szimbólumok, – mint például a kötelező állami szociális ellátás ideája – változatlanok marad-

tak az emberek gondolkodásában. A szerző hivatkozik az emberi emlékezet működésének sajátosságait vizsgáló pszichológusok kutatási eredményeire is, miszerint az emlékképek a felidézés során folyamatosan változnak, így azok manipulálhatók.

A szerző ennek szem előtt tartásával vezeti be az olvasót a propagandagépezet működésének rejtelmeibe, csupaszítja le és osztja semmivé a Kádár-rendszer idején alkotott ellenforradalom-mítoszt, amely az emlékezet felülírását szolgálta, csakúgy, mint a készen kapott emlékképek. Utal azokra a pszichológiai vizsgálatokra, melyek szerint az emlékképek manipulálásának leghatásosabb eszköze a vizualizáció. E vizsgálatokon keresztül ad magyarázatot arra, hogy a hatalom miért használta oly előszeretettel a Köztársaság téren készített gazdag kép- és filmanyagot, amely lincselést, halottgyalázást vagy bántalmazást örökített meg, vagy egy per tárgyalásán miért kaphatott központi szerepet az egyébként minden valóság alapot nélkülöző kitépelt szív motívuma. A szerző ezzel kapcsolatosan rámutat arra is, hogy a „fényképeken ábrázolt brutalitáson keresztül az ártatlanság és könyörtelenség ellentéte mentén lehetett bemutatni az ellenforradalmárok és a kommunizmus híveinek immár történelmi távlatba helyezett küzdelmét. Ezáltal a fotók alkalmasak agresszor és áldozat szerepének felcserélésére is, hiszen a szovjet intervencióval egyetértő oldal áldozatszerepben tűnik fel rajtuk.” (30. old.)

Ezzel párhuzamosan minden mítosznak elengedhetetlen kelléke hőseinek – esetünkben a hősi halál kultuszának – felmutatása. A szerző végigkíséri a pereket, több oldalról közelíti meg a kultuszteremtés eszközeit: például a hősi halottnak nyilvánítottak esetében a halál okának meghamisítását (öngyilkosság helyett gyilkosság megállapítása, és erre alapozva forradalmárok kivégzését), vagy több hősi halottnak nyilvánított személy esetében is kiderült, hogy állítólagos kivégzésüket – bár esetenként valóban súlyos sérülést szereztek – túléltek, de az ostrom folyamán elesett védők halálát is úgy

állították be, az eseményeket meghamisítva, mintha azok kivégzés áldozataivá váltak volna. Ebbe a vonalba illik bele Mező Imre halála. Tulipán Éva több oldalról hitelt érdemlő tényekkel támasztotta alá, hogy Mező Imre a hát lumbális táján szenvedett sebesülést, az is valószínű, hogy az épületben tartózkodva kapta a halálos lövést. A szerző minden esetben igyekezett megállapításait több oldalról alátámasztani, és kiváló érzékkel gyakorolt forráskritikát a sokszor egy másnak ellentmondó levéltári anyagban.

Munkája második részében Tulipán Éva az ostrom eseményeit vette górcső alá, és minden olyan körülményt is igyekezett számba venni, amelyekkel azok hátterét lehetett rekonstruálni. Saját levéltári kutatásai mellett felhasználta az ebben a tárgykörben született legfrissebb tudományos eredményeket is. Így értékes adalékokkal szolgál a szerző a szovjetek tanácsára szerveződő munkásmilíciákról, illetve rávilágít kapcsolataikra az államvédelem egyes volt alkalmazottaival is. A munkásmilíciák szervezése ugyanis kötődött mind Mező Imre személyéhez, mind a Köztársaság téri helyszínhez. A szerző részletes leírást ad az eseményekről, személyekről, számba véve a szembenálló feleket a téren és a pártközpontban. A források hiányos volta miatt nem tekinti lezártnak a honvédség – konkrétan az ostrom kimenetelét, végeredményét eldöntő harcokcsik és a katonai felderítő repülés – szerepének és tevékenységének vizsgálatát.

Mindezek után bátran ajánlható ez a kötet mindazoknak, akik e korszak iránt érdeklődnek. E könyvet kézbe véve az olvasó modern, interdiszciplináris keretbe ágyazott szemléletű, szakmailag igényes, alapos – gazdag képanyaggal illusztrált –, új tudományos eredményeket felmutató munkával ismerkedhet meg, amelynek szerzője a kutatásmódszertan kérdéseire is ráirányítja az olvasó figyelmét.

ZOMBORI KATALIN

Levéltár és kutatás napjainkban

Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 2010. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 19. Sorozatszerkesztő: Csomor Erzsébet – L. Balogh Béni. Esztergom, 2010. 321 oldal

Komárom-Esztergom megye igen gazdag történeti hagyományokkal rendelkezik, hiszen az államalapítás óta fontos szerepet töltött be az ország életében. Ez jórészt Esztergom városának volt köszönhető, amely a középkortól kezdve a magyar katolikus egyház központjaként, fekvése révén pedig a dunai vízi út egyik legjelentősebb állomásként emelkedett ki az ország többi települése közül. A hazai történeti kutatás régóta kiemelt helyen kezeli Esztergom és környéke történelmét, amely vizsgálatok legújabb eredményeit az itt bemutatásra kerülő kötet teszi közzé.

A Csomor Erzsébet és L. Balogh Béni szerkesztette megyei levéltári évkönyv, ahogy az előszóból is kiderül, valójában egy válogatás az intézmény munkatársainak kutatásaiból, a szakmai fórumokon elhangzott előadásokból és történészek beküldött írásaiból. Ezek az anyagok 2004 óta halmozódtak a szerkesztőségben, ami megmagyarázza, hogy egyes kutatók (Bagi Zoltán, Balla Tibor) miért szerepelhetnek több írásukkal egy kötetben belül. Az itt közölt történeti és helytörténeti munkák mindkét esetben hiánypótlónak számítanak, hiszen többségük új kutatási eredményeket tartalmaz. A kötet nem a témák időrendiségét követi, hanem hat nagy tematikus egységbe rendezi a tanulmányokat, amelyek zömmel a 16–17. század időszakát, illetve a 20. századot érintik. A hatodik rész a többtől eltérően nem a történelem, hanem a levéltárügy néhány fontos kérdését érintő írásnak ad helyet, amelyek a Komáromi Levéltáros Szakmai

Napokon az évek során tartott előadások keretében hangoztak el.

A tanulmányok tematizálásán jól látszik, hogy a szerkesztők igyekeztek egységes formát adni a megjelenő kötetnek. A kiadvány külső jegyeit tekintve igényes munka. A kemény borítót, megyei kiadvány lévén, Komárom-Esztergom címere díszíti. A kötet elején tartalomjegyzék, a végén pedig a tanulmányokhoz tartozó illusztrációkat tartalmazó melléklet, illetve ezek jegyzéke található. Az írások szerkesztettsége jelentősen eltér egymástól, mivel a kiadvány nem rendelkezik egységes hivatkozási rendszerrel, ami miatt egyes tanulmányoknak a végén, míg másoknak a lábjegyzetében található a kutatáshoz felhasznált irodalom. Ez a következetlenség némileg ront az évkönyv összképén, amely egyébként mentes a helyesírási és fogalmazási hibáktól.

Az első nagyobb, *Várvédő harcok a törökök korában* című egység kora újkori témájú írásokat foglal magában, amelyek többsége szervesen kapcsolódik Esztergom vagy a vármegye történetéhez. Ennek megfelelően Ortutay András nyitótanulmánya a város és tágabb környezetének hódoltság kori bemutatására vállalkozik. A szerző helyi levéltári és főként szakirodalmi anyagokra támaszkodva mutatja be a térség településeinek pusztulását, ami egyaránt volt köszönhető az oszmán és a Habsburg-magyar fél hadmozdulatainak. A tanulmány több összeírás anyagát is közli, ám az adatok tényleges feldolgozása és elemzése elmarad. A szerző megállapításaiból nem von le következtetéseket, adatait nem hasonlítja össze más hasonló munkák eredményeivel. Ugyanakkor a közölt információk mindenképpen hasznosak lehetnek a későbbi, a megye korabeli település- és demográfia-történetére vonatkozó kutatások szempontjából.

A fejezet írásai ezt követően döntően a tizenöt éves háború időszakát, ezen belül is az 1595-ös év történéseit dolgozzák föl, amikor a keresztény seregek visszavették az 1543-ban elfoglalt Esztergomot a töröktől, és így megnyílt a lehetősége egy Buda ellen indítandó hadjáratnak. Ezen események körülményeivel Tóth Sándor László és Bagi Zoltán tanulmányai foglalkoznak, akik írásaikban hadügyi szempontból vizsgálják a hódoltság korszakát. Tóth Sándor László a fent említett oszmánok felett aratott 1595-ös győzelem egyik kevésbé ismert szeletét, a vár segítségére küldött török felmentő sereggel folytatott esztergomi csatát vizsgálja, törekedve az augusztus 1–4. között lezajlott események pontos rekonstrukciójára. A tizenöt éves háborúval foglalkozó munkák eddig javarészt magának az ostromnak a menetére összpontosítottak, és amint arra a szerző rámutat, a csata önálló publikációban történő ismertetése egészen eddig váratott magára. Az ilyen jellegű írások külön értéke, hogy megvilágítják: egy ostrom sohasem korlátozódott egy erőd bevételeire, hanem annak egész vonzáskörzetét magában foglalta, így tehát komplexebb képet kaphatunk a korabeli hadviselésről és a tizenöt éves háború eseményeiről egyaránt.

Bagi Zoltán két következő tanulmánya szorosban kapcsolódik Tóth Sándor munkájához, hiszen ugyancsak a hosszú török háború viszonyait igyekeznek megismertetni a kötet olvasóival. Vizsgálatai középpontjában Nicolaus Gabelmann korabeli feljegyzései állnak, hisz mindkét közölt írása erre a forrásra támaszkodik. Az első hosszabb mű, némileg kiegészítve a fentieket, az Esztergom ostrománál részt vett császári–királyi, valamint a várat védő és az azt felmenteni igyekvő oszmán sereg létszámkérdéseivel foglalkozik. Második tanulmányában a messze földön híressé vált esztergomi győzelem korabeli visszhangját ismerteti. A siker keltette lelkesedést jól tükrözi Nicolaus Gabelmann (akinek nevét a szerző a második tanulmányban az elsőtől eltérő Gablmann formában közli) 1595-ös terveze-

te, amelyben részletesen lefesti a Magyar Királyság helyzetét és szerepét Habsburg győzelem esetén. Az elképzeléseket olvasva világossá válik előttünk, hogyan tekintett Magyarországra a bécsi–prágai udvar már a 16–17. század fordulójától kezdve, és milyen szerepet szántak a régiónak a további török elleni háborúkban. A szerző a forrás ismeretetésén túl arra is rávilágít, hogy miként módosultak ezek a tervek az idők során, és mennyiben befolyásolták a későbbi háborúk utáni berendezkedési stratégiákat.

Az első nagyobb részt Domokos György tanulmánya zárja, aki a kora újkori várépítéssel szakértőjeként a török elleni védelmi rendszer kialakulását foglalja össze röviden. Az írás célja az, hogy bemutassa, miként alakult át az országot a 15. századtól védő, az Adriai-tenger partjától a Kárpátokig húzódó erődrendszer az Oszmán Birodalom legnyugatibb határainak órévé. Ezzel párhuzamosan a Habsburg udvar folyamatosan szervezte a zsugorodó magyar területek védelmét, s a 16. század közepére sikeresen állta útját az oszmán terjeszkedésnek.

A következő nagyobb, *A hírszerzés története a XVI–XX. században* című részben a magyar hírszerzés történetjének különböző korszakait érintő kutatási eredményeket foglalja össze. Bagi Zoltán következő írásában, maradványként a tizenöt éves háború témakörénél, a korszak információszerző hálózatának rövid bemutatására vállalkozott. A cikk egyik erőssége, hogy áttekinti az ide vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalmat, és kitér a hírszerzés gyakorlatára és különféle módoszataira is. A hadügyi döntéseket befolyásoló híreknél nem csak azok megszerzése jelentette a problémát, hanem hogy miként tudják kiszűrni a zavaros és téves információkat. Ez igen sok időt vett igénybe, hátráltatva a stratégiai döntéseket, s megnehezítve a török elleni védekezést.

Balla Tibor tanulmánya az eddigiektől időben elrugaszkodva, a 19. századi osztrák–magyar hírszerző és kémelhárító szervezetről közöl érdekes információkat. A vizsgálat az első világháború alatti műkö-

désre terjed ki, arra keresve választ, hogy miként működött e hivatal, milyen hatásokkal látta el feladatát, s így milyen befolyással volt a politikai döntésekre. A tanulmány nagy előnye, hogy a részletes intézménytörténeti áttekintésen túl izgalmas és érdekes adalékokat közöl a hírszerzők információszerzési, titkosítási és továbbítási módszereiről.

A *Vizek, folyók, emberek* című következő tematikus fejezet igen vegyes témájú cikkeket tömörít, amelyekben az embert körülvevő környezetre helyeződik a hangsúly. Az első munka ismét Bagi Zoltántól származik, amelyben a tizenöt éves háború magyarországi eseményeit vizsgálta a történeti ökológia szempontjai alapján. A hazai koraújkor kutatásban R. Várkonyi Ágnes által meghonosított irányzat sajátossága, hogy egyes történelmi folyamatok és jelenségek alaposabb megismeréséhez egyaránt figyelembe veszi az ember környezetre gyakorolt hatását és azt, hogy a természeti környezet miként befolyásolta az emberek életét.¹ A szerző a vízi utak katonai és stratégiai szerepét hangsúlyozva kitér a vízparti várak és erődök jelentőségére, valamint a korabeli folyami hajózás biztosításában nélkülözhetetlen rációk tevékenységére is.

A folyami haderő a későbbiekben is fontos helyet foglalt el a császári-királyi hadseregben, ahogy azt Balla Tibor a kötet következő tanulmányában bemutatja. Az Osztrák–Magyar Monarchia flottájában szolgáló két – 1868-ban az Első Magyar Pest–Fiumei Hajógyártól a kormány által a Duna védelmére rendelt – monitor bemutatásán keresztül a szerző arra vállalkozik, hogy a 19. század végi osztrák–magyar haditengerészet egységeit „akció” közben mutassa be. Magának a típusnak és a MAROS és LEITHA névre keresztelt hajóknak az is-

mertetése után Balla azt részletezi, hogy ezek milyen szerepet láttak el Bosznia–Hercegovina okkupációja idején. Az általuk végrehajtott manőverek és hadi feladatok áttekintésével nemcsak e típusok felhasználásáról szerezhetünk érdekes információkat, hanem arról is képet kaphatunk, hogy a többi európai hatalomhoz képest milyen helyzetben volt a Monarchia haditengerészete.

Deák Antal András tanulmánya a 19. században a hazai folyószabályozás során felmerült Duna–Tisza csatorna tervének létrejöttét és sorsát vizsgálja. Habár az ország két legfontosabb folyóját összekötő vízi útra nagy szükség lett volna, ez az elképzelés sohasem valósult meg. Deák szemléletesen mutatja be, hogy az ígéretesen induló kezdeményezés hogyan halt el a magasabb fórumok politikai támogatásának hiányában. A cikk találóan von párhuzamot e között és a bős-nagymarosi vízlépcső körül kialakult viták között, ám a stílusa, mely gyakran inkább programbeszédhez hasonlít, sokat levon az írás tudományos értékéből.

A negyedik nagy egység különböző témájú, ám egymáshoz szorosan kapcsolódó tanulmányok közül válogat, amit a *Vármege- és egyháztörténet* cím is jól mutat. Ebben a részben a kötet két szerkesztője is képviseltette magát egy-egy regionális, a megye 20. századi történetét vizsgáló tanulmánnyal. Csomor Erzsébet a Trianon utáni közigazgatási változásokat igyekszik szemléltetni, miközben rámutat, hogy Komárom-Esztergomra vonatkozóan a mai napig nem készült ilyen jellegű monográfia. Az I. és II. világháborút követő időszakok problémái és az azok megoldására tett kísérletek jelentősen eltértek egymástól, attól függően, hogy milyenek voltak a politikai viszonyok, amelyek sajnos igen gyakran hátráltatták a konszolidáció folyamatát.

L. Balogh Béni témája korszakban közel esik a szerkesztőtárséhoz, az 1945–1949 közötti nemzetiségi kérdést állította vizsgálati középpontjába. A kollektív bűnösség kérdését vizsgálva jól érzékelteti az ország-

¹ A kora újkori magyar történelmet ebből a szempontból vizsgáló legteljesebb kiadvány: Petercsák Tivadar – Pető Ernő (szerk.): *Végvár és környezet*. Studia Agriensia 15. Eger, 1995.

ban, a megyében és a városban lezajló folyamatokat, amin keresztül szélesebb körből ismerhetjük meg az akkoriban e jelenséggel kapcsolatban kialakult véleményeket. Módszertana és a széles körű szakirodalmi és forrásbázisra támaszkodó kutatása kiváló háttéranyagul szolgálhat a későbbiekben országos szinten is elvégzendő hasonló vizsgálatok számára.

Wencz Balázs ugyancsak a II. világháborút követő időszakokkal foglalkozó tanulmányában az 1945-ös választások megyei vonatkozásait kutatja. Munkája jól kiegészíti Csomor és L. Balogh írását, hiszen azok témájának politikai hátterét vázolja föl. A programok vizsgálatával és ezek helyi viszonyokra való kivetítésével jobban érthetővé válik, hogy egyes pártok milyen regionális támogatottságra számíthattak. A választási eredmények alaposabb áttekintése végett a szerző járásokra bontva, táblázatokba rendezve közli azokat, háttéranyagot nyújtva így nem csak a regionális országos kutatásokhoz is.

Mözessy Gergely *A békepapok inhabilitásának kérdése (1957–1971)* című munkájában azzal az érdekes kérdéssel foglalkozik, hogy mi lett a sorsa azoknak az egyháziaknak, akik az 1956-os forradalom után megszilárduló rendszerben is hajlandók voltak az aktív szerepvállalásra. Rendkívül szemléletes képet ad arról a hosszadalmas és küzdelmes folyamatról, hogy miként kezdte a kommunista államvezetés egyre inkább kiterjeszteni a hatalmát az egyház fölött, s ez milyen politikai hullámokat gerjesztett itthon és főként külföldön.

A Női szerepek a változó időben címet viselő tematikus egység első tanulmánya Bagi Zoltán *Nők a német katonai táborokban a 16–17. században* című írása, amely egyrészt bepillantást enged a korabeli császári-királyi seregek tábori viszonyaiba, másrészt rámutat arra, hogy ezeken a tipikusan férfiasnak tartott helyeken nagy számban található nők is. Ennek magyarázata részben a kor hadi gyakorlatában rejlik: a zsoldosok családotól vonultak a had-

járatra, így rendszeresen sok katonafeleség tevékenykedett a táborokban. A *Bestallungok* feladatairól és szerepükről is érdekes adatokkal szolgálnak, árnyalva azt a tévesen rögzült képet, miszerint a nők csupán prostituáltakként voltak jelen a hadak mellett.

A tanulmánykötet egyik legmegdöbbentőbb témáját feldolgozó munka D. Szakács Anita tollából származik, aki *Fuchs Rozina avagy János különös esete* című írásában egy nem mindennapi házasság körülményeit dolgozta fel. Az esetet az „ara” szemszögéből végig követve nem csupán a meglepő eseteken csodálkozhatunk, hanem azon is, hogy egy ilyen jelenség feldolgozásának mennyiféle lehetősége adódik a kutatók számára. A 17. századi Sopron legnagyobb botránya jó alapot szolgáltat a társadalom-, jog-, orvoslástörténeti vizsgálatoknak, amelyekre a szerző is felhívja a figyelmet. Ám az írás e sok lehetőség közül sajnos egyiket sem domborítja ki teljesen, és bár stílusa olvasmányos, mégis pusztán az események bemutatására törekszik, s így háttérbe szorulnak a téma mikrotörténeti dimenziói.

A kötet utolsó tematikus egysége a történeti témájú részek után *Levéltárügy* cím alatt a levéltáros szakma aktuális kérdéseit tárgyalja. Az ide sorolt írások közül Kiss József Mihály tanulmánya a Környezetvédelmi- és Vízügyi Levéltár kialakulásával és állományával, míg Csapó Mária cikke az országos illetékességű egészségügyi intézetek iratkezelési gyakorlatával és infrastrukturális kérdéseivel foglalkozik. Ezek közül én mégis Jaroslav Porazinski munkáját emelném ki, amelynek középpontjában a levéltáros szakma információs társadalmon belül elfoglalt helyének vizsgálata áll, amelyet lengyelországi állapotokon keresztül vizsgál. Fontosnak tartja, hogy a levéltáros társadalom ne elzárkózzon a legújabb számítógépes és elektronikai ismereteket elől, hanem minél szélesebb körben beépítse azokat a munkájába. A levéltárosoknak nem csupán történeti képzettséggel, hanem gazdasági,

jogi, informatikai és különféle szervezési ismeretekkel is rendelkezniük kell, melyeknek az egyetemi oktatásban is meg kell jelenüniük, hogy a fiatal generációk adott esetben több szakértő együttes munkáját igénylő munkát is képesek legyenek elvégezni. A tanulmány sok, a hazai levéltáros szakma számára is aktuális témát érint, felhívva a figyelmet arra, hogy a szélesebb körű képzettség nélkül nem lehet nemzetközi szintű munkát végezni.

A kutatások és vizsgálatok minősége független kell legyen azok tárgyától, ezért mindenképp törekednünk kell arra, hogy mind a regionális, mind az országos vagy külföldi figyelemre is számot tartó eredmé-

nyek közzététele igényes és áttekinthető legyen. Az itt bemutatott kötet, a kisebb hiányosságoktól eltekintve, megfelel ennek az elvárásnak. Tartalmasságáról a hazai történészek, kutatók gondoskodtak, míg a levéltár-üggyel foglalkozó kérdések szakmai színvonaláért hozzáértő szakemberek feleltek. Amíg tehát a magas színvonal megtartása nem marad csupán a nemzetközi kiadványok kiváltsága, a hazai közönség számára is reprezentálhatjuk kutatásaink fontosságát és megbecsültségét.

VATAI GÁBOR